

BIOLOGIJOS PAMOKA

Daug rašyta apie poetą kaip žmogų, kuris nuo kitų skiriasi tuo, kad jo vaikystė nesibaigia, ir jis visą gyvenimą išlaiko savyje šiek tiek vaikiškumo. Didele dalimi tai tiesa, bent jau dėl to, kad jo vaikystės patirtis yra ypač tvirti, ir jau pirmuosiuose, pusiau vaikiškuose jo eilėraščiuose pasirodo pagrindiniai vėlesnės kūrybos bruožai. Juk vaikystėje patirtos laimės ar grėsmės akimirkos nulemia visą žmogaus asmenybę. Tačiau poetinis mąstymas priklauso ir nuo pasaulio pažinimo, kurį vaikystėje poetas įgauna iš savo tėvų ir mokytojų.

Tik pagalvokime, kiek mūsų gyvenimo metų prabėga mokykloje. Ten, ne kur kitur, esame rengiami tam tikros civilizacijos dalyvių vaidmeniui. Kasdien ten esame indoktrinuojami, kad mūsų suvokimas nesiskirtų nuo amžininkų ir kad mums nešautų į galvą abejoti aksiomomis, pavyzdžiui, kad Žemė sukasi aplink Saulę. Indoktrinacijos atmainos priklauso nuo politinės sistemos, tačiau visa planeta jau yra apimta mokslo kulto – to mokslo, kuris atsirado XVI–XVII amžiuje nedideliame Vakarų Europos lopinėlyje, – ir dėl to kinų, amerikiečių ar rusų vaikas gauna tas pačias, tik atskiestas ir populiariai išdėstytas žinias, kurių pagrindą sudaro Koperniko (Kopernik), Niutono (Newton) ar Darvino (Darwin) atradimai. Sunkoka įsisąmoninti šio fakto keistumą, tai yra visišką pasaulėvaizdžių, galinčių varžytis su mokslo primetamais vaizdiniais, pralaimėjimą, taigi pralaimėjimą visų mąstymo būdų, kitokių nei vienintelis vakarietiškas. Ir tik sarkastiškas paradoksalus protas, toks kaip rusų filosofo Levo Šestovo, pajėgus mums pasiūlyti akimirka susimąstyti, kuo skiriasi išsilavinimas, pavyzdžiui, jauno laukinio, kuris tiki dvasiomis ir burtais, ir šiuolaikinio vaiko (Šestovas tai rašė pačioje XX amžiaus pradžioje):

„Mūsų visuomenės vaikui atsitinka kitaip: jo galva neapsunkinta pasakų, jis žino, kad velnių ir burtininkų nebūna, ir pratina savo protą netikėti tokiomis melagystėmis, net jeigu savo sieloje jaučia potraukį tam, kas stebuklinga. Bet, kita vertus, iš pačios jaunumės jam suteikiama pozityvi informacija, kurios neįtikinamumas pranoksta bet kokius tauškalus, papasakotus pačių išradingiausių pasakininkų. Pavyzdžiui, jam sako – ir dar taip autoritetingai, kad nelieka jokios abejonės, ir negali likti, – kad Žemė nėra nejudanti, ką rodo akivaizdi patirtis, kad Saulė nesisuka aplink Žemę, kad dangus nėra kietasis kūnas, kad horizontas tėra optinė apgaulė ir taip toliau. [Tokiu būdu, anot Šestovo, susiformuoja] kiekvieno mūsų polinkis tiesa laikyti tik tai, ką visa savo esybe jaučiame kaip melą.“

Ne itin perdėsiu tardami, kad daugelio poetų kūryba yra mokyklinių sąsiuvinų tęsinys arba rašymas jų paraštėse. Geografijos, istorijos, fizikos sąvokos, aptiktos pirmą kartą ir dėl to ypač gyvos, sudaro daugelio iškilų ir garsių poezijos kūrinių foną, pavyzdžiui, Rembo (Rimbaud) *Girto laivo*. Vis dėlto atskirų dalykų mokymo reikšmė nuolat kinta. Dar Rembo laikais pirmavo geografija ir istorija, paskui jos vis daugiau vietos užleisdavo gamtos ir tiksliesiems mokslams, visų pirma biologijai.

Evoliucijos teorijos priešininkai, tvirtinantys, kad ji nesuderinama su Biblija, gerai nujautė pavojų, nes vaizduotė, kurią kartą aplankė evoliucijos grandinės vaizdiniai, jau yra prarasta tam tikro pobūdžio religiniams tikėjimams. Koperniko atradimas atėmė iš Žemės centrinę vietą visatoje, tačiau žinia apie žmogaus kilmę iš gyvulio buvo ne menkesnis sukrėtimas. Ne tik dėl to, kad buvo suabejota pačiu žmogiškosios būtybės atskirumu, bet ir dėl to, jog netiesioginiu puolimo taikiniu tapo žmogaus mirties prasmė. Gamta, neįsivaizduojamai švaistanti milijardus būtybių, reikalingų rūšiai išlaikyti, yra visiškai abejinga individo likimui. Paverstas jos dalimi žmogus taip pat tampa statistiniu vienetu, yra nebūtinai. Pradedama eizėti tikėjimas kiekvieno ypatingu pašaukimu, nusakomu išgelbėjimo ir pasmerkimo kategorijomis. Tarsi vieną, tradicinį, pasaulėvaizdį būtų užklojęs kitas – mokslinis, nesutaikomas su pirmuoju, ir tai keltų nuolatinį nerimą, kuris atsiranda, kai protas negali susidoroti su

prieštaravimais ir pats sau ima priekaištauti dėl nuoseklumo stokos. Mokykloje prieštaravimus palaiko tokie dalykai kaip literatūra ar istorija, kuriose yra išlikusi užkoduota vertybių sistema, sunkiai suderinama su moksliniu objektyvizmu.

O poezija, neretai pradeda rašyti mokyklos suole, turi kaip išmanydama suktis naujomis aplinkybėmis, kai vaizduotė praranda pagrindą, tai yra tikėjimą centrine žmogaus, taip pat atskiro žmogaus, vieta laike ir erdvėje. Moderniojoje poezijoje įmanoma atpažinti skirtingas tokio pobūdžio taktikas, ir galbūt kada nors bus parašyta jų istorija. Jeigu aš pats (nors neketinu) to imčiausi, peržvelgčiau atskirų dešimtmečių mokyklinės programos, iš anksto žinodamas, kad jose atrasiu vis didesnę biologijos dozę humanitarinių dalykų, taigi kalbų ir istorijos, sąskaita, po to ieškočiau ryšio tarp gamtamoksliškai orientuoto išsilavinimo ir filosofijos, pasirodančios eilėraščiuose. Man regis, kad ir Amerikos mokykla, ir Amerikos poezija čia pirmautų kaip labiausiai „gamtamoksliška“. Bet ir kitos šalys pernelyg neatsilikų.

Dabar perskaitysiu eilėrašį, kuris yra geras biologijos pamokų daromo poveikio pavyzdys. Trumpai turiu paaiškinti, kodėl pasirinkau kaip tik tą kūrinį, nors galėjau pasirinkti kurį kitą, mano tikslams ne mažiau, o netgi daugiau parankų, nes neturėčiau pateikti, kaip šiuo atveju, vertimo. Tiesą sakant, Lenkija yra intelektualiai rafinuotų poečių kraštas. Septintajame dešimtmetyje mano dėmesį patraukė labai jaunos poetės Galinos Posviatovskos (Halina Poświatowska) eilėraščiai. Jų tonas buvo skaudus – sielvartas dėl kūno mirtingumo ir uždarymo be jokios išeities tame mirtingame kūne; iš čia – ypač intensyvus meilės išgyvenimas nuolatinio pavojaus akivaizdoje, ant nebūties ribos. Netrukus sužinojau, kad toji moteris sunkiai serga širdies liga. Aštuntajame dešimtmetyje, kai ji mirė trisdešimt kelerių metų, poetės bičiulių būrelis stengėsi puoselėti jos legendą. Kaip tik tada žinoma poetė Vislava Šymborska (Wisława Szymborska) jos atminimui paskyrė eilėrašį, kurį pats išvertęs ir perskaitysiu. Pavadinimas „Autotomija“ paimtas iš zoologijos vadovėlių, jis reiškia kūno savidalą. Čia pasirodantis jūrų padarėlis – holoturija – kitaip dar vadinamas jūrų agurku.

Autotomia

pamięci Haliny Poświatowskiej

W niebezpieczeństwie strzykwa dzieli się na dwoje:
jedną siebie oddaje na pożarcie światu,
drugą sobą ucieka.

Rozpada się gwałtownie na zgubę i ratunek,
na grzywnę i nagrodę, na co było i będzie.

W połowie ciała strzykwy roztwiera się przepaść
o dwóch natychmiast obcych sobie brzegach.

Na jednym brzegu śmierć, na drugim życie.
Tu rozpacz, tam otucha.

Jeśli istnieje waga, szale się nie chwieją.
Jeśli jest sprawiedliwość, oto ona.

Umrzeć ile konieczne, nie przebrawszy miary.
Odrośnąć ile trzeba z ocalonej reszty.

Potrafimy się dzielić, och prawda, my także.
Ale tylko na ciało i urwany szept.
Na ciało i poezję.

Po jednej stronie gardło, śmiech po drugiej
lekki, szybko milknący.

Tu ciężkie serce, tam non omnis moriar,
trzy tylko słówka jak trzy piórka wzlotu.

Przepaść nas nie przecina.
Przepaść nas otacza.

Autotomija

Halinai Pošwiatowskai atminti

Iškilus pavojui holoturija pasidalija:
vieną save atiduoda praryti pasauliui,
kita savimi pabėga.

Ji staigiai skyla į prapultį ir išlikimą,
į bausmę ir apdovanojimą, į buvo ir bus.

Jos kūno centre išsižioja bedugnė
su dviem svetimais viens kitam krantais.

Ant vieno kranto mirtis, o ant kito gyvybė.
Ten neveltis, čia pasitikėjimas.

Jeigu veikia svarstyklės, tai jų lėkštės sustingsta.
Jeigu yra teisingumas, tai štai jis.

Mirti tik tiek, kiek būtina, neviršijus saiko.
Ataugti tik tiek, kiek reikia, iš išgelbėtų liekanų.

Gebame, ak, teisybė, ir mes dalytis.
Bet tik į kūną ir nutrūkstąjį šnabždesį.
Į kūną ir poeziją.

Vienoj pusėj gerklė, kitoj juokas,
lengvas, greitai nutylantis.

Čia apsunkus širdis, ten non omnis moriar,
trys žodeliai kaip trys plunksnelės pakilti.

Bedugnė mūsų neperskiria.
Bedugnė mus supa.

Kadaise, seniai, kitoks gamtos stebėjimas – kasdienis, nemokslinis – teikė filosofams ir poetams perėjimo iš gyvenimo į mirtį metaforų. Buvo stebima, kaip lėliukė pasikeičia į drugį – taip kūną palieka išsilaisvinusi siela. Tasai sielos ir kūno dualizmas lydėjo mūsų civilizaciją daugybę šimtmečių. Pacituotame eilėraštyje jo nėra. Bedugnė atsiveria holoturijos kūne, ji pasidalija į dvi kūniškąsias „aš“. Nuo Renesanso tąjį sielos ir kūno dualizmą palaikė dar ir kitas. Tai buvo užmarštis ir šlovės dualizmas, išreikštas sentencija *ars longa, vita brevis*¹ ir didžiule paskata kokiui nors žygiu save įamžinti ainių atmintyje: ne visa miršta, *non omnis moriar*². Sakytume, tai papildoma apsidraudimo

sistema, paraleli krikščioniškajai, išties atitinkanti miglotą, dviprasmišką antikos paveldo ir Evangelijos mokymo sambūvį visoje teritorijoje, kurioje universali kalba buvo lotynų. Žinoma, užsitikrinti šlovę galėjo nedaugelis, taigi gyvenimo trumpumo ir meno ilgaamžiškumo principas yra aristokratinis, be to, pabrėžiama visuomenės reakcija, atgarsis, o ne patsai kūrinys. Palikuonių pripažinimas ir dėkingumas, net ir pavėluotas, po poeto mirties, tapo viena didžiųjų Vakarų civilizacijos *clichés*. Tačiau ji veikia tik tol, kol yra išsaugomas poeto ryšys su „didžiąja žmonijos šeima“. XIX amžiaus antrosios pusės poezijoje įvyksta keistų dalykų – atsiskyrėliai, maištaujantys prieš padorius piliečius, užuot pabrėžę meno ilgaamžiškumą – *ars longa* – iškelia jį taip aukštai, kad atima iš jo visus tikslus ir ima šlovinti jį patį savaime – *l'art pour l'art*³. Visuotinio vertybių, praradusių savo metafizinį pagrindą, nusilpimo metu poezija imama aiškinti taip, tarsi toji krizė jos neliečia, nes ji esanti nuostabiai sau pakankama, paklūstanti tik saviems dėsniams ir iš tiesų sudaranti savotišką antipasaulį. Tuomet atlygis yra jau ne ainių pripažinimas, o poeto asmenybės realizacija, tarsi visam laikui paliekamas savojo veido liejinys:

„Tel qu'en lui mème enfin l'éternité le change“

(Toks, kokį jį amžinybė galiausiai padaro) –

kaip sako Malarmė (Mallarmé) „Edgaro Poe antkapyje“.

Mano pateiktas Visdavos Šymborskos (Wisława Szymborska) eilėraštis priklauso kur kas vėlesniam etapui nei aukštosios poezijos kultas. Buvome liudininkai, kaip pamažu tasai kultas blėso, žmogaus asmeniui prarandant savo nepakartojamą pavidalą visuomenės dėsningumų ir psichologinių determinančių naudai, tampant pakeičiamu skaičiumi. Anot Šymborskos, dalijamės jau nebe į kūną ir paliktą kūrinį, bet į kūną ir nutrūkstantį šnabždesį; poezija yra ne daugiau nei nutrūkstantis šnabždesys, juokas, kuris iškart nutyla. Jei ne viskas miršta, tai tik trumpam, ir poezijos *non omnis moriar* įgyja šiek tiek ironišką prasmę.

Mus visus įtraukia pasaulėžiūros kaita, kuri nepriklauso nuo mūsų valios, ir bandome sušvelninti jos radikalumą, neapmąstydami visko iki galo. Tik nedaugelis turi pakankamai drąsos, kad ryžtųsi nuožmiai paprastiems įvardijimams. Viljamas Bleikas (William Blake) buvo vienas pirmųjų, kuris pastebėjo naikinantį tikslųjų mokslų poveikį „dieviškiesiems vaizduotės menams“, „The Divine Arts of Imagination“, ir to, ką jis vadino Sąmonės Dovana, priešais laikė velniškąją trejybę – Bekoną–Loką–Niutoną (Bacon–Locke–Newton). Argi jis nerašė:

Vaiduoklis yra Žmogaus Protavimo Galia, ir kai atsiskiria ji
Nuo Vaizduotės ir susitelkia į save lyg į plieninį Ratio
Įsimintų Dalykų, tada nukaldina Įstatymus ir Moralus,
Kad sunaikintų Vaizduotę, Dievo Kūną, Karais ir Kančiomis.

Anaip tol ne tam, kad kovočiau prieš mokslą ir skelbčiau plokščios Žemės teoriją, o vien tik tam, jog parodyčiau konfliktą visu jo aštrumu, dar pacituosiu Bleiko žodžius naiviajai vaizduotei apginti:

Ir kiekviena Erdvė, kurią Žmogus pamato iš savų namų,
Stovėdamas ant savo stogo ar kalvos, savam sode iškilusios
Per porą sieksnių, tokia erdvė yra jo Visata.
[...]
O dėl netikro vaizdinio, kuris tik mėklinas protautojui,
Neva per Tuštumą ridenąs rutulys – tai Ulro apgavystė.

Bleikas puikiai suprato, kad ant kortos buvo pastatytas žmogaus gelbėjimas nuo visiškai „objektyvaus“, šalto, abejingo pasaulio vaizdinių; pasaulio, kuriame „Dieviškoji vaizduotė“ yra svetima.

Jo pranašystės išsipildė. Praėjus pusei amžiaus po jo mirties Dostojevskio ir Nyčės (Nietzsche) kūrybos centre atsideria sparti tikėjimo į bet kokių kitu pasauliu nei paklūstantis matematiniam determinizmui erozija. Nėgana to, ryškėja galimybė, kad visų vertybių, kurioms neatsiranda vietos moksliniame pasaulėvaizdyje, eizėjimas paveiks pačią tiesos sampratą, kitaip tariant, jos kriterijai bus pripažinti galiojančiais tik sutartinės santykių sistemos viduje. Užbėgdamas už akių Nyčė taip apibrėžia netolimos ateities žmonių – tarp kurių atpažįstame save – sąmonės būklę:

Kas yra tikėjimas? Iš kur jis kyla? Kiekvienas tikėjimas yra ko nors pripažinimas tikru.

Kraštutinė nihilizmo forma būtų tokia pažiūra, pagal kurią kiekvienas tikėjimas, kiekvienas ko nors pripažinimas tikru yra klaidingas, nes apskritai nėra tikro pasaulio. Taigi perspektyvos apgaulė, kurios šaltinis esame mes patys (kaskart, kai trokštame ankstesnio, sutraukto, supaprastinto pasaulio).⁵

Perskaitytas Šymborskos eilėraštis rodo, kaip poetika atsiliepia į visuotinai jaučiamą bet kokių matų nepastovumą. XX amžiaus repertuarui nebepriklauso nei platoniskasis kūno ir sielos dualizmas, nei amžina šlovė (nes ji nesiderina su nuolat kintančių stilių ir pomėgių suvokimu), nei kūrinys-pats-sau, toji galbūt paskutinė pastanga išgelbėti absoliučius kriterijus. Po mūsų lieka „nutrūkstantis šnabždesys“, „nutylantis juokas“. Ir neturime teisės paniekinti šio aiškaus, nuožmaus sąmoningumo, nes jis priartėja prie herojinės dorybės. Nežinia, ar ir čia pasitvirtins Nyčės pranašavimas apie antžmogiškumą, kurį bus priverstas pasirinkti žmogus, tačiau verta priminti jo žodžius:

...Štai galios matas: iki kokio laipsnio galime patys sau pripažinti, kad yra tik iliuzija, kad melagystės neišvengiamos, ir nesužlugti. Tad nihilizmas, kaip tikro pasaulio, būties paneigimas, galėtų būti dieviškas mąstymo būdas.⁶

Ar galime „nesužlugę“ išverti situaciją, kurioje mus supantys daiktai nustoja egzistuoti, nes „nėra tikro pasaulio“? XX amžiaus poezija į tą klausimą atsako neigiamai. Ji iš paskutiniųjų laikosi herojiškai, tad neatrodo, kad būtume pribrendę antžmogiškumui. Žinojimas, kad žodžiai nurodo žodžius, o ne tikrovę, kurią reikia kiek įmanoma išsamiau aprašyti, veikia poetus gniuždančiai; tikriausiai tai ir yra pagrindinė tos poezijos tono priežastis. Prisideda ir grėsmės, kurią poetams kelia izoliacija, klausimas. Dar romantizmo laikais ryšys tarp jų ir „didžiosios žmonijos šeimos“ nebuvo nutrauktas, taigi ir toliau veikė renesansinis šlovės, saviškių dėkingumo ir pripažinimo modelis. Nuo to meto, kai poezija pasitraukė į pogrindį, o bohema su panieka nusigrėžė nuo „miesčio“, svarbia poetinės kūrybos atrama tapo tikėjimas absoliučia meno, rašomo didžiąja raide, prasme. Su tuo įsitikinimu dėl esminio Meno ir pasaulio antagonizmo poezija įžengė į XX amžių, bet jos tvirtovė jau ėmė trupėti, ir poeto juntama viršenybė paprastų mirtingųjų atžvilgiu ėmė prarasti svarbiausią pagrindą. Nes menka paguoda autoriui, rašančiam publikai sunkiai suprantamus ir jos neskaitomus poezijos rinkinius, kad juose glūdi „nutrūkstantis šnabždesys“ ir „tylantis juokas“, ne daugiau.

Biologijos pamoka sukėlė daugelį mūsų vaizduotės pakitimų, ir ne tik tų, kurie susiję su atskiro žmogaus likimu. Nepastebimai turėjo keistis ir mūsų požiūris į didžiąsias katastrofas, pražudančias tūkstančius ar milijonus gyvybių. Šiandien sunku suprasti, kodėl 1755 metų žemės drebėjimas Lisabonoje taip smarkiai paveikė Apšvietos žmonių protus ir sukėlė esminę diskusiją. Aukų skaičius – apie 60 000 – yra kuklus, palyginti su šiuolaikinių karų padarytais nuostoliais, tačiau taip pat nedidelis, palyginti, pavyzdžiui, su maro aukomis viduramžiais. Tos senosios nelaimės vis dėlto buvo aiškinamos kaip Dievo skirta lemtis. O štai Lisabonos katastrofa suteikė argumentų deistams, kurie laikėsi požiūrio, kad Apvaizda į tai nesikišo, nes Dievas, Didysis Laikrodininkas, paliko pasaulį jo paties eigai. Priešingu atveju, tvirtino jie, reikėtų Dievą apkaltinti beatodairišku žiaurumu. Gali būti, kad andainykštis svarstymas mums atrodo kiek abstraktokas, jei Gulago archipelagas ar įvykiai, pavadinti Holokaustu, atveria mūsų lūpas protesto šūksniui. Kas nors turi būti už tai atsakingas, bet jeigu

ieškome analitinio paaiškinimo, mums belieka kartu su epikūrininkais pripažinti, kad dievai yra arba visagaliai, bet negerai, arba yra geri, bet nevisagaliai. Tuo labiau biologijos pamoka išreiškia triumfuojantį mokslinį pasaulėvaizdį, pagal kurį atsakinga tėra vien priežasčių–pasekmių grandinė. Gamtos dėsnių perkėlimas į visuomenės santykių sferą – pagrįstas ar ne – pasirodo kaip kažkas visiškai akivaizdus. Aišku, beprasmiška kaltinti mokslą tuo, kad jo praktinės pasekmės skiriasi nuo mokslininkų ketinimų. Vis dėlto verta įsisąmoninti, kad mokslas ne tik prisideda prie kaskart vis galingesnių karinių žudymo priemonių tobulėjimo. Jis įsismelkia į patį bendruomeninio gyvenimo audinį, sukeldamas ten pokyčių, kurių masto dar aiškiai nesuvokiame. Sąmonių užteršimas vaizdais–mokslo išvestinėmis – yra analogiškas natūralios aplinkos taršai, kurią sukelia iš to paties mokslo kilusi technika. Taip pavyzdžiui, *the survival of the fittest*⁷ savo suvulgarinta forma tapo brutalaus literatūrinio natūralizmo impulsu ir kartu sukūrė atmosferą, kurioje galėjo kilti sumanymas sunaikinti milijonus žmoniškųjų būtybių dėl tariamos visuomeninės higienos. Tas pats mokslas suteikė techninių masinio žudymo priemonių, taip kaip mažumėlę anksčiau tiekė skerdynių priemones per karą 1914–1918 metų apkasuose.

Niekada anksčiau poetas neturėjo atsispirti tokiam faktui, priešišku jo truputį vaikiškai prigimčiai, spaudimui kaip XX amžiuje. Galiausiai kiekvienam iš mūsų anksti, nuo pirmųjų gyvenimo metų, tenka savarankiškai atrasti negailestingus gyvenimo dėsnius, prieštaraujančius mūsų troškimams. Liepsna yra tokia graži, kai į ją žiūri, tačiau paliesta degina; nustumta nuo stalo stiklinė nepakimba ore, tačiau krinta ant žemės ir dūžta. Stebuklų troškimas yra sunkiai išbandomas vadinamąja natūralia daiktų tvarka, su kuria nuosekliai supažindina šeima ir mokykla, ruošdamos gyvenimui visuomenėje. Gali būti, kad poetai yra būtybės, ypač atsparios toms pratyboms, ir dėl to tampa tikrojo žmogiško ilgesio balsu – ilgesio išsivaduoti iš visko, kas yra šalta kaip dukart du, kieta ir negailestinga. Religija kai kurias tikrovės sferas ilgai buvo atskyrusi nuo aklių dėsnių valdžios, ir tikriausiai dėl to gyvavo savotiška religijos ir poezijos sąjunga. Toms sferoms priklausė miestų ir tautų, taip pat visos žmonijos likimas, taigi deistų argumentai po Lisabonos sugriovimo per žemės drebėjimą nepajėgė įveikti giliai įsišaknijusio tikėjimo Apvaizda. Visas Polėkio amžius buvo kupinas mesianistinių svajų apie vienos ar kitos tautos arba kelių tautų ypatingą pašaukimą, iš anksto įrašytą Dievo Knygose. Bet ir vėliau, blaviojoje garo ir elektros eroje, Progreso sampratai buvo būdingi visi Apvaizdos plano, tiesiančio kelius žmonijos žingsniams, bruožai. Esminis skirtumas tarp XIX ir XX amžiaus tikriausiai yra tas, kad kai kurie dalykai, pernelyg baisūs, jog apie juos galvotum, anuomet neatrodė įmanomi. Jie ėmė darytis vis labiau įmanomi nuo 1914 metų. Padarytas atradimas, kad „civilizacijos yra mirtingos“, taigi Vakarų civilizacija anaipol nėra apsaugota nuo kryčio į chaosą ir barbarybę. Laukinis būvis, kuris atrodė nustumtas į nebeatmenamą praeitį, grįžo kaip totalitarinių valstybių gentiniai ritualai. Mirties lageris tapo centriniu šimtmečio faktu, o spygliuota viela – jo emblema. Tomas Manas (Thom Mann) tikriausiai neklydo, Džozefo Konrado (Joseph Conrad) apysaką *Tamsos širdis* įvertinęs kaip kūrinį, nuo kurio prasideda XX amžius. Ilgą laiką europiečiai sėkmingai slėpė savo užpakalinio kolonijų kiemelio baisumus, kol šie su kaupu ištiko juos pačius. Būtent Europa tapo scena, kurioje imperijos pasidalijo kitus kraštus taip, kaip dalijamos naminių gyvulių bandos, tik tiek, kad čia kalbama ne apie gyvulius, o apie žmones, jų miestus ir tėvynes. Grėsmės mastai tik dar labiau išaugo, nes atominis ginklas atnešė tai, kas atrodė visiškai neįtikėtina – visos Žemės sunaikinimo galimybę. Kaip vaikas, kuris įsitikina, kad ugnis degina, o aštrus stalo kraštas, kai į jį susitrenki, sukelia skausmą, žmonija atsidūrė prieš nuogus duomenis, susietus priežasčių–pasekmių grandinėmis, ir jau be dieviškosios globos, kuri garantuotų laimingą baigtį.

Mąstymą apie žmoniją gamtamokslinėmis kategorijomis papildomai parėmė spartaus Žemės planetos gyventojų gausėjimo statistika. Niekomet iki XX amžiaus nebūtų buvęs įmanomas toks

pokalbis, kurį čia perpasakosiu. Jis vyko Varšuvoje per vokiečių okupaciją paskutinio karo metu tarp manęs ir vieno intelektualo, komunistinio pogrindžio dalyvio. Tame pokalbyje aš išsaciau abejonę dėl jo „arba–arba“, mat, jo nuomone, jei kas norėjo sėkmingai kovoti prieš nacizmą, neturėjo kitos išeities, tik šimtu procentų palaikyti sovietinę santvarką. Nesutikau dėl masinio teroro, kurį vykdė rusų diktatorius. Į tai mano pašnekovas tik gūžtelėjo pečiais ir atsakė: „Milijonu žmonių mažiau, milijonu daugiau – koks skirtumas?“

Iš tiesų, koks skirtumas? Tasai protesto balsas, kuris mums kyla, kai sužinome apie mirties baismės vietas, kur žmonės kankina žmones, yra iš esmės benamis, neturintis jokio kito pagrindo, kaip tik tai, kad yra protesto balsas. Kai gedėdami prisimename didžiulį vyrų, moterų ir vaikų, žuvusių dujų kamerose, skaičių, sunku atsispirti minčiai, kad kas dieną vis stiprėja polinkis sulyginti žmones su musėmis ar tarakonais, ir kad koks nors gana iškilus tikslas pajėgtų pagrįsti dalies šių vabzdžių naikinimą kitiems išliekant tobulai abejingiems – tiems, kuriuos paliko ramybėje.

XX amžiaus poetas yra vaikas, kurį moko gerbti nuogus faktus išskirtiniais žiaurumais įšventinti suaugusieji. Jisai norėtų savuosius „taip“ ir „ne“ paremti kokiais nors pagrindais, bet tam reikėtų sutikti, kad už fenomenų žaismo egzistuoja prasminga pasaulio sandara ir kad mūsų protas bei širdis išlaiko sandorą su ja. Tačiau visa aplink susimokė, kad būtų sunaikintas tasai įsitikinimas, lyg jis būtų tikėjimo stebuklais reliktas. Ar tai reikštų, kad žmonių rūšis, pasirinkusi savo kelrodžiu mokslą, kaip tik tampa suaugusi? Gali būti. Tačiau yra ir kita galimybė. Visuomenės audinys mokslo padarinius sugeria pavėluotai, dėl to tik visai neseniai jį persmelkė XIX amžiaus mokslo pagimdytas supratimas ir vaizduotė, o naujas pasaulėvaizdis, nedrąsiai ryškėjantis šiuolaikiniame moksle, – tasai, kuriame stebuklingumas užima savo visateisę vietą, – dar nespėjo pasklisti.

Jei taip, tai XX amžius yra skaistykla, kurioje vaizduotė turi apsieiti be palengvinimų, iki šiol tenkinusių vieną iš svarbiųjų žmogaus širdies poreikių – globos poreikį. Būtis pasirodo paklūstanti būtinybei ir atsitiktinumui be Dievo įsikišimo, nors dar neseniai jis ateidavo į pagalbą dievobaimingiems valdovams ir nubausdavo neteisingai valdančiuosius; be garantijų, kurias teikė Progreso idėja – supasaulietinta Apvaizda. Poetai, visuomet pagal savojo meno prigimtį linkę į gyrių arba peikimą, atsiduria priešais mechanizmą, paklūstantį aklai jėgai, ir jų „taip“ ar „ne“ neišvengiamai pakimba tuštumoje. Tad nieko nuostabaus, jei kai kurie ieško vedlių, kurių mąstymas pajėgtų mesti iššūkį didžiai redukcijai, tačiau kartu suteiktų naują akiratį ir naują viltį. Mūsų amžius pagimdė kelis iškilus mąstytojus, kurių reikšmė auga su kiekvienu dešimtmečiu, ir paminėdamas čia vieną jų – Simone Veil (Simone Weil), pasiduodu autobiografiškumo pagundai, nors mano požiūris į šią rašytoją nėra išimtis.

„Dievas visus be išimties reiškinius patikėjo pasaulio mechanizmui.“ „Būtinybė yra Dievo uždanga.“ Tai – Veil. Ji determinizmą išplėtė į visus reiškinius, taip pat psichologinius. Tai, anot jos, sfera, valdoma *La Pesanteur*, gravitacijos jėgos. Kartu tikėjo, kad jei kas nors prašo duonos, negaus akmens, nes yra ir kita – Malonės sfera. Paralelus tų dviejų sferų buvimas sudaro giliausią esmę jos filosofijos, kuri įteisina prieštaravimą ten, kur joks sprendimas nėra įmanomas, taigi ir prieštaravimą, kuris iškyla tarp būtinybės ir Dievo įsikišimo bei globos. Kadangi dabar svarstau poezijos likimą, norėčiau priminti Veil tekstą, tiesiogiai susijusį su literatūra. Tai laiškas *Cahiers du Sud (Pietų sąsiuvinų)* redakcijai, parašytas, regis, 1941 metų vasarą, taigi išgyvenus Prancūzijos pralaimėjimą (*Cahiers du Sud* jį paskelbė tik 1951 metais):

Esu tos nuomonės, kad pasibaigusio laikotarpio rašytojai yra atsakingi už dabartinės mūsų negandas. Turiu mintyje ne tik Prancūzijos pralaimėjimą. Dabartinės mūsų negandos siekia kur kas toliau. Jos apėmė visą pasaulį, t. y. Europą, Ameriką ir kitus žemynus, tiek, kiek šie pasidavė Vakarų poveikiui.

[...]

Esminis XX amžiaus pirmosios pusės literatūros bruožas yra vertybės sampratos susilpnėjimas ir kone išnykimas. Tai vienas tokių retų reiškinių, kuris, regisi, esąs tikra naujovė žmonijos istorijoje. Suprantama, toks reiškinys galėjo egzistuoti laikotarpiams, kurie nugrimzdo į užmarštį – taip, kaip gali nutikti ir mūsų epochai. Tasai reiškinys iškilo skirtingose, literatūrai tolimose srityse, ir netgi visose srityse. Galima jį pastebėti pramoninėje gamyboje, kur kokybę pakeitė kiekybė; tarp darbininkų, kurie prarado pagarbą kvalifikuotam darbui; tarp studentų, kurių bendrąjį kultūrinį išsilavinimą pakeitė diplomai. Netgi mokslas jau neturi vertybinių kriterijų nuo to laiko, kai pasibaigė mokslas klasikine prasme. Tačiau rašytojai pagal savo profesijos prigimtį buvo šiandien jau prarasto turto saugotojai, nors kai kurie jų didžiuojasi šiuo praradimu.

Puikiai suprantu, kad cituoti Veil nėra saugi procedūra. Jos mintis pažeidžia įpročius, kurie pripažinti visiškai savaime suprantamais, o dėl sąvokų „gėris“ ir „blogis“, kurias ji noriai vartoja, cituotojas gali lengvai pelnyti reakcionieriaus etiketę. Juolab kad mūsų amžiaus meno kronikoje ypač aukštai vertinamas kryptis – dadaizmą ir siurrealizmą – Veil įtraukia tarp veiksmų, paskatinusių Prancūzijos moralinį žlugimą, o tai galėtų ne vieną papiktinti:

Dadaizmas, siurrealizmas yra kraštutiniai atvejai. Jie išreiškia beatodairišką savivalės siautulį, tokį siautulį, į kurį įpuola protas, kai nėra trupučio neatsižvelgdamas į vertybes pasineria į tai, kas tiesiogiai prieinama. Gėris – tai polius, kuris neišvengiamai traukia žmogaus protą ne tik praktiškai veikiant, bet ir siekiant kitų tikslų, taip pat ir grynojo supratimo tikslo. Siurrealistai sukūrė nesiorientuojančios minties modelį, kaip aukščiausią vertybę pasirinko visišką vertybių nebuvimą. Savivalė visuomet traukė žmones, dėl to per visą istoriją buvo plėšiami miestai. Tačiau miestų plėšimas ne visuomet turėjo atitikmenį literatūroje. Siurrealizmas yra toks atitikmuo.

Jau girdžiu balsą, kad tai Prancūzijos žlugimas iš Simone Veil lūpų išplėšė tokius karčius kaltinimo žodžius. Vis dėlto galime svarstyti, kad tasai pralaimėjimas buvo klasikinis atvejis, kai susilpnėja demokratijos valia pasipriešinti totalitarizmui, ir kad dadaistai bei siurrealistai demokratijos atžvilgiu rodė vien panieką, kuo, šiaip ar taip, buvo verti bohemos įpėdiniai. Kas žino, ar „tikro pasaulio“ atmetimas, kuris, Nyčės manymu, galėjo būti „dieviško mąstymo būdo“ pradžia, netiesiogiai nesukelia rimtų politinių padarinių, nors tie padariniai gali pasirodyti skirtingose situacijose, nebūtinai tokiose pat kaip Prancūzijoje per Antrąjį pasaulinį karą. Už Veil siurrealizmo kritikos istorinės reikšmės – kad ją galbūt padiktavo pralaimėjimo kartėlis – turime įskaityti šiandien nepaprastai aktualų turinį, ypač šiame jos laiško fragmente:

Kiti to paties ir dar ankstesnio laikotarpio rašytojai nėjo taip toli, bet visi jie – galbūt be trijų ar keturių išimčių – buvo paženklininti bendro stygiaus – vertybių pojūčio stygiaus. Tokie žodžiai kaip „spontaniškumas“, „nuoširdumas“, „netikėtumas“, „sodrumas“, „praturtinimas“, žodžiai, kurie implikuoja visišką abejingumą vertybinių prieštarų atžvilgiu, iš po jų plunksnos pasirodydavo dažniau nei žodžiai, nusakantys gėrį ir blogį. Galiausiai pastarasis žodžių tipas degradavo, ypač tie žodžiai, kurie nurodo gėrį, kaip prieš kelerius metus pastebėjo Valéry.

Veil buvo narsi. Jei ką nors laikė tiesa, sakydavo nesvarstydama, ar nebus įtarta dėl sąjungos su konservatoriais ar reakcionieriais, nes juk jie mūsų šimtmečiuje sudaro vertybinių skirtumų gynybos ariergardą. Šiandieninis poetas, priklausomas nuo įvairių profesinių ritualų, yra per daug susigėdęs, kad ryžtųsi tokiam tiesumui. Ko jis gėdijasi? Vaiko savyje, kuris tikriausiai nori, kad Žemė būtų plokščia, uždengta dangaus gaubtu, ir kad būtų aiškiai apibrėžtų priešybių poros: tiesos ir melo, gėrio ir blogio, grožio ir bjaurasties. Deja, mokykloje jį išmokė, kad tai yra naivus pasaulėvaizdis, priklausantis praeičiai. Taigi atsiranda įvairios gynybinės taktikos, pastangos sumodeliuoti savo subjektyvią erdvę, neturint jokio kito garanto, kaip tik tai, kad jis esąs holoturija iš Šymborskos eilėraščio, besidalijanti į kūną ir „nutrukstantį šnabždesį“.

Toks mano vertinimas atrodo fatalistinis, ir dėl to jaučiu sąžinės priekaištus, nes turiu nemažai vilties ir juk turėčiau kaip nors ją išsakyti. Pirmą, ankstesnėje savo paskaitoje poeziją apibrėžiau kaip „aistringą Tikrovės ieškojimą“, neabejotinai tai ji ir yra; joks mokslas ir jokia filosofija nepajėgs

pakeisti fakto, kad poetas stovi priešais tikrovę, kuri kasdien yra nauja, daugialypė, neišsemiama, ir stengiasi kiek įmanoma daugiau jos užsklęsti žodžiuose. Tasai elementarus faktas, patvirtinamas penkiais pojūčiais, yra svarbesnis nei bet kokios mąstymo konstrukcijos. Niekad nepatenkinamas *mimesis*⁸ troškimas, tai yra ištikimybė detalei, yra poezijos sveikata ir šansas, kad ji išters jai nepalankius laikotarpius. Pats daiktų įvardijimas suponuoja tikėjimą jų buvimu, taigi tikru pasauliu, kad ir ką apie jį sakytų Nyčė. Žinoma, yra poetų, kurie žodžius sieja su žodžiais, o ne su jų daiktiškais pirmavaizdžiais, bet jų meninis pralaimėjimas liudija, kad jie priešinasi nepakeičiamai poezijos taisyklei.

Antra, mus plukdanti istorijos tėkmė yra tiek naikinanti, tiek ruošianti išsigelbėjimo priemones. Veltui svajotume apie žemę, iš kurios būtų išguitas mokslas ir technika. Kaip tik priešingai – vien tolesnė mokslo ir technikos raida gali užkirsti kelią natūralios aplinkos taršai ir apsaugoti planetos gyventojus nuo bado. Panašiai galima pasakyti ir apie suvulgarintą mokslinį pasaulėvaizdį, kurio skiepijimu užsiima mokykla. Nors analogija nėra šimtaprocentė, nes nepalyginti sunkiau įsivaizduoti apsaugines priemones nuo visuotinai paplitusio dabartinio mąstymo būdo nei apsaugines priemones nuo upių ir ežerų taršos. Vis dėlto yra ženklų, kurie leidžia tikėtis esminės permainos prie pat ištakų – tai reiškia, kad techninė civilizacija pradeda žvelgti į tikrovę kaip į veidrodžių labirintą, ne mažiau paslaptinę nei tasai, kurį regėjo alchemikai ir poetai. Tai būtų Bleiko ir jo *Dieviškųjų Vaizduotės Menų* pergalė – bet kartu triumfuotų ir vaikas, glūdintis poete, pernelyg ilgai dresuotas suaugusiųjų.

Paaškinimai:

¹ Išvertus iš lot. k., „gyvenimas trumpas, menas ilgaamžis“.

² Išvertus iš lot. k., „ne visas mirsiu“. Citata iš Horacijaus *Giesmių* (III, 30).

³ Išvertus iš pranc. k., „klišė“.

⁴ Išvertus iš pranc. k., „menas menui“.

⁵ *Valia siekti galios*, 1887 m. pavasaris–ruduo. Cituoju iš angliško Walterio Kaufmano ir R. J. Hollingdale'o vertimo.

⁶ Ten pat.

⁷ Išvertus iš angl. k., „geriausiai prisitaikiusių išlikimas“.

⁸ Išvertus iš gr. k., „mimezė“ – tikrovės sekimas mene.